

ZRÍNYI PENNÁJA

AMAGYARSÁG NAGY FELEJTŐ. Valahányszor szellemünk egyet lép előre a változás útján, a változásnak kezdő jele mindig az, hogy valamit a múltunkból, mint valami akadályt, félretakarítunk. Így felejtettük el akkor, midőn európaivá és keresztyénné váltunk, mindazt az ősi hagyatékot, amelyet keletről hoztunk magunkkal, akkor pedig, mikor egy újabb hirtelen mozdulattal idomultunk Európához, a XVIII. század végén, hangját veszítette hét évszázad termése. Az új számára egészen új nyelvet is teremtettünk, igaz, hajlékonyabbat, kecsesebbet, mint a régi volt, de ezzel vastagra húztuk azt a falat, amely az új időket a régiségtől elválasztja. „Némi elfogultság, némi előítélet támadt a XVII. század írói iránt, kiknek művei tartalmasság és még nyelv tekintetéből is többnyire fölülmúlták a későbbi kor terményeit“ — írta már Kemény Zsigmond.

Ezt a tulajdonságunkat ösztönösen mindig éreztük és száz év óta már pontosan tudjuk is. Minden felejtésünk fájdalmas hiányérzettel jár együtt. Időnként rájövünk, hogy életünk e múlt nélkül esendő és tökéletlen csonkaság. Nem az, aminek lényegileg lennie kellene, „ami igaz maga“. Máskor védelem ez a múlt s fedele alá húzódik a magyar rezignáció és a veszedelmek bölcs kitérítése. De néha eszköz, pillanatnyilag kitűnően használható szerszám, sőt fegyver a veszélyek tevékeny elhárításában, magatartásbeli példakép, sugallója a cselekvéseknek. Így leszünk mi, feledékeny magyarok, élesen és bensőségesen emlékezőkké, amikor ez a hiány- és szükségérzet elfog bennünket. Szellemünk története a meg-megszakadó hagyomány vonalaiból tevődik össze, de ha a néma gyermeket, az elfeledett hagyományt szólásra bírjuk, tudunk figyelni is rá. Felejtésünk oly tökéletes, hogy a megszólalt múltat szinte újnak halljuk.

Így most is. Két nemrég megjelent könyvből¹ Zrínyi Miklós, a hadvezér és az író, beszél hozzánk. Az egyik prózai munkáinak nagy gonddal és áldozatkészséggel készített teljes gyűjteménye, a másik e munkáknak népszerűsítő ismertetése. Tudomány és irodalom egyszerre lát hozzá az emlékezéshez.

Nem először emlékezünk meg Zrínyi Miklósról. Az ő öröksége egyike azoknak a hagyományoknak, amelyeket elég gyakran felidéz-

¹ Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái. Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Markó Árpád. (Bp. 1939. A Magyar Szemle Társaság kiadása.) — Szabó Zoltán: Két pogány közt. (Magyarok Könyvtára, Mefhosz-kiadás.)

tünk. Amilyen pusztában elkiáltott szó volt annak idején, annál sűrűbben fordultunk később feléje. Legelőször a Rákóczi Ferenc szabadságháború magyarázója látta Zrínyit olyannak, akinek jelenlétére szükség van. Forgách Simon Áfium-kiadása Zrínyinek azt a gondolatát aktualizálta, hogy olyan hadseregre van szükségünk, mely a magunk céljaiért küzd. Utána jóidőre elnémult a Zrínyi-hagyomány szava. Az irodalmi újítás a nagy eposzírót, a szépirodalmi alkotást, a Szigeti Veszedelemet emelte ki a feledésből. Ez az eposz volt az újítók előtt a magyar irodalmi régiségnek szinte egyetlen olyan darabja, melyre a szépirodalmiság felé haladó ízlés méltó büszkeséggel tekinthetett. Nyelve és verselése ugyan sehogyan sem illett bele a megújított stílus és forma vívmányai közé, s ezért kísérlet is tétetett a mű alaki megújítására, de még régi formájában is alkalmasnak látszott arra, hogy eszköze és segítője legyen az új ízlés Gyöngyösi-ellenes, tehát a közvetlen irodalmi múlt elnémitására indult hadjáratának. XIX. század eleji költészetünk már úgy vette ajkára a Zrínyi-nevet, hogy ebben a névben nemcsak a költő-hadvezér és szigetvári őse eszményi alakjai egyesültek, hanem sűrítetten benne volt az egész magyar múlt a maga cselekvő ragyogásával. Zrínyi alakja először itt emelkedett a nemzethalál és a nemzeti élet szimbólumává. Egy nemzedékkel később Arany János megint a nagy epikuszt látta benne. A szerkesztés, a jellemábrázolás művésze, a nemzeti eposz korszerű megvalósítója elfoglalta végérvényes helyét az irodalomtörténeti értékelésben és az európai szellemi áramlatok magyar medrében. Innen kezdve Zrínyi az irodalomtudományé. A világháború befejezése után újra az Áfium kiáltását hallottuk. A reménytelen reménység hangját, a kétségbeesett felegyenesedés akaratát szakította fel bennünk.

Hogy ma ismét prózai műveinek hallására van fülünk, a magyar veszélytudat meglétét bizonyítja. „Ihon a veszedelem, ihon az emésztő tűz!” Ennél pontosabban, ennél riasztóbban senki nem tudta megfogalmazni az örök magyar kérdést, a megmaradást. Ellenségek és barátok között, egy keservesen hánykolódó világban fordulunk hozzá.

Bizton meg is tehetjük. Zrínyi első és sokáig egyetlen írónk, akinek teljes látomása van a magyar sorsról. A renaissance és a reformáció egyetemes emberszemléletéből, melyben az istenített ember és a megváltásért sóvárgó bűnös ember harcolt egymással, az ő tudatában alakul ki először a „magyar ember” különleges feladatokkal, elmulasztottakkal és megoldottakkal terhes valósággá. Amilyen pontosan elhatározottnak látta a maga egyéniségét, „genius” -át, amint gyakran írta, ugyanúgy a „magyarországi genius” -t is.

ENNEK A MAGYAR GÉNIUSZNAK a meghatározásában ugyanúgy egy sokágú negatívumból indul ki, mint kétszáz év múlva a másik nagy magyar. De amíg Széchenyi István elfelejtette velünk az akkor már nyomasztóvá lett múltat, hogy merjünk a jövőbe tekinteni, Zrínyi a múltat szegzi a jelen ellenébe. Minden történettanulmányozása egyetlen pontra viszi: a magyar géniuszt megrontotta a mindent pusztító, irigy idő, tunyákká, rendetlenekké, akaratlanokká lettünk, de amint az egyén a „jó hírt s nevet” feszíti a bomlasztó időnek, azonképpen

a régi magyar erényeket életre keltő magyarság visszaszerezheti a maga messze világitó dicsőségét. „Mert noha az mi magunk népét, az mint mostan vagyon, jól leábrázoltam, ugyan mindazonáltal, ha kérde: kít kívánok s micsoda nemzetet akarok oltalmamra, azt mondom: a magyart kívánom... nem indust, nem garamantát, sem olaszt, sem németet, sem spanyolt. Miért? Azért, mert ez a legalkalmasabb, legerősebb, leggyorsabb és, ha akarja, legvitézebb nemzetség. Csak jobbítsuk meg magunkat, szabjunk más rendet dolgainknak... egy nemzetnél sem vagyunk alább valók.“

A nemzetnek ezt a megjobbítását nem valami idegen elvrendszer erőszakolásával akarja elérni. „Ha magyar a hajdút avagy a katonát a régi római disciplinára akarná fogni, azt tartom, nem volna esze; tehát ezt kell cselekednünk az jó orvosként: mind a betegséget megnezzük s mind a betegnek az erejét, s a szerint procedáljunk az orvoságokkal.“ Az orvoságot nem hozzák az új törvények sem. „Ha az mi seculumunk előállna most, váljon mivel tudna a jó administratiórul kérkedni? Elhittem, hogy annak prókátora azt mondaná: Igenis, megérdemli a dicséretet a mostani idő is, mert szorgalmatosan forgatja magát, csak az egy törvények szabásával avagy articulusok formálásával, a kikben mindenek találkoznak, mind securitás s mind ékesség, mind authoritás, mind minden. Ó hívságoknak hívsága! Ez ám egyik látatlan veszély, aki már régtől fogva rontja országunkat, ez ám a jel, hogy utolsó romlásunk nem messze vagyon, holott magunk confundáljuk magunkat a sok törvénnyel.“ Noha hadtudományi munkái telve vannak a bőséges tapasztalatból fakadt gyakorlati tanácsokkal, még a maga írásait sem tartja olyannak, hogy egyetlenül alkalmasak volnának a gyógyításra. „Senkinek rendet nem szabadok“ — írja így és más szavakkal többször is. Az ő orvosága nem más, mint az a cselekvésbeli tudatosság, mely a „nagy actiók“-ban csak egyet tud biztosan, a végső célt, de az eszközöket az alkalomnak és a helyzetnek megfelelően választja, azaz okkal, okosan cselekszik. „Jobb jó és okos ok mellett veszteni, hogysen bolondsággal nyerni; mert ha veszti is ember ok mellett, mégis ez a gyönyörűsége fennvagyon, hogy okát tudja adni cselekedetének; de ha bolondsággal nyer is, nem kérkedhetik sokat véle, mert nem az ő elméje munkája, hanem a szerencsée ... Nem mindeneknek kell okát vizsgálnunk, mikor nem lehet, mindazonáltal ehhez is okosság kell; mert az okos megválasztja, minek nem kell okát keresnünk s minek kell; a bolond egyáltaljában semminek nem keresi, hanem csak amint a magyar mondja: belé, Balázs, lovat ád Isten!“ Az ehhez a cselekvésbeli luciditáshoz vezető utat mutatják meg a múlt eseményei, ezek a nagy „occsiók“ és az élet valóságos tapasztalatai. Feljegyezni is ennek a kedvéért kell a múlt és jelen tapasztalatait, mert „a könyvek olvasásából azt nyerheti az ember, hogy soha nem találhatja az embert ismeretlen szerencsétlenség, a kinek immár mását nem olvasta volna és nem tébolyodik meg annyira, mint az, az kinek elméjében soha az nem volt, hanem szokatlan hozzá és készületlen.“ Igaz, hogy jelmondata a „jó szerencse, semmi más“, de olvassuk el az ő gyakran visszatérő magyarázatait arról, hogy mint lehet ezt a „vándorló asszonyt“, a

Fortunát, „pórázra kötni“. „A szerencsének formája és alkotmánya az emberben magában kovácsoltatik... Tudja az ember magát segíteni a szerencsétlenségben, és forгатni, hogy leeressze a vitorlákat, ha a szélvész öreg, és tudjon ne tusakodni az ellenkező fátummal, hanem helyt adni, és mind ezek között is megmaradást találni.“

A magyar valóságérzék nevelője ő. A katolikus Pázmány Péter és a református Poppel Éva neveltje tudja, hogy ha „istenfélő pápák“ kereszties hadakat támasztottak, „ne ítéljük azokból, hogy a Mahumet, vagy Calvinus János, vagy Luther Márton hite megbántására és semmivé tételére cselekedték ezeket. Különb professiója vagyon az katholika hitnek... Vannak más okok, és méltók, kik kénszerítenek az török ellen, religion kívül is, fegyvert fognunk, és mások ellen is, akik reánk tusakodnak, akár azok a mi hitünkön legyenek, akár ne.“ Tegyük a religió és a hit helyébe „világnézet. -et vagy „államkormányzati rendszer. -t, s rögtön előttünk áll Zrínyi gyökeres valóság-szemléletének mai érvényű üzenete.

Az, ami őt ezekhez a valóságot radikálisan szem előtt tartó tanácsokban elvezeti, nem a hideg és szenttelen meggondolás és elvonatkoztatott bölcsesség. Ahogyan a Szigeti Veszedelemben ősével vállaltatja az egész magyar élet döntő kérdésének megoldását, prózai írásaiban ő maga éli át a legszemélyesebb felelősségtudattal nemzeti közössége sorsát. A dicső múltat neki még nem kell felidéznie, mert serkentő hangját szüntelen hallja. „Magyar vitézeknek földben temetett csontjai és azok nagy lelkeinek umbrái nem hadnak nékem alunnom, mikor kívánnám, sem henyélnem, ha akarnám is.“ Ezek az árnyak kérik tőle, egymagától, számon az egész nemzet jelenvaló megnyomorodott életét. Neki nem vigasztalás az, amihez a későbbi rezignáció menekült, hogy a „forgó viszonság járma alatt“ örökké változandó és esendő ez a sors. „Azon panaszkodnám a szerencsére, — írja — hogy evvel a geniummal, evvel az hazám szolgálatához való készséggel, végezetre evvel a jó igyekezettel, ebben a magyar romlásnak seculumjában helyheztetett engemet, és nem azokban a dicséretes időkben, mellyekben az Isten kegyelemmel volt a magyarokhoz.“ A barokk humánus nagyarányúsága és eget-földet, multat-jelent egybeölelő tettvágya Zrínyivel példás tisztaságban állt a mi céljaink szolgálatába.

Amihez nyúl, amiről vagy akiről beszél, mindent a maga izzó és izgékony személyességével hat át. Lehetnek a múlt megdicsőült nagyjai, lehet korának magyar hadserege, az egész nemzet — mind jellemadó egyéniségként áll előtte. A lélek minden pillanatban megteremti magának azt a helyzetet, hogy lélekehez szólhasson: „Én nem hízelkedhetem, édes nemzetem, tenéked ... Ó Cilei gróf, ó nemes László király! miként megcsaljátok magatokat!... Ép volnál most ország, s nem nevetnének bennünket az idegenek!... Nosza most, vitéz király (t. i. Mátyás), lássuk, vagy-e olyan, mint Hercules, Jupiter fia, aki bölcsőben még két sárkánt ölt meg, egyszersmind... Nosza most, magyar király, megválíksz állandó szíved, helyén van-e bátorságod: két világbíró császár ellenséged, elég volna egy is, hogy elnyelne.“

Mintha Arany Jánost hallanék, amikor Toldija küzd a farkasokkal. Igen, mert maga Zrínyi is egyetlen drámai feszültségű pillanat részesének tudja magát. Intrikusokkal, nyílt ellenfelekkel, a sorssal áll szemben a hős, a felkészült ember, ha kell, a maga „impetusa propendeáló természet.”-ével, „versatile ingenium“-ával, „eszes nyugtalanságáéval és ha kell, hát „meztelen emberség“-ével. De mindenképpen azzal a szent hittel, hogy sorsnak és ellenségnek meg kell hajolnia előtte.

A XVI. SZÁZAD magyarja elégiát írt, mert elkerülhetetlen tragédia résztvevője volt. Csak az isteni kegyelem tartóztathatta fel a végtelen pusztulást. Ebbe a birodalomba kapaszkodva állt meg és védekezett ez az idő. Gyengült, eltöredezett, de megmaradt. Zrínyi többet akart: nemcsak megmaradni, hanem újra erőssé és teljessé válni. Istenen, sorson és fátumon túl a világos akaratra appellált. Ezért, ha írt, csak egyetlen műfajt ismert, azt, amelyikben a szót a legkisebb távolság választja el a tettől. Minden írása, még legmagánosabb használatra szánt feljegyzései, kommentárjai is, valójában allokúció, az a szózat, amelyet a klasszikus történetírók hadvezérei intéztek ütközet előtt álló katonáikhoz. Hogy írt, abban kétségtelenül része volt annak az úri passzióknak, amely a műveltség kötelező járulékának ismerte az írást. De Zrínyi valóságérzékének és gyakorlatiasságának csak azok a szavak lehettek értékesek, „amely szók — mint írta — meglelegítik az ember vérét avagy összegyűjtik“. Ilyen szavai csak az elokvenciának vannak. „Az elokvencia oly bőves dicsőséggel, hogy nem úgy alávettetett a megvetésnek, mint a más tudományok; annyi villanása, amennyi koronája vagyon; uralkodik mindenütt, becsülte magát mindenkor. De ez az elokvencia olyan, hogy nem szintén csak szókból áll; elébb hogysen kijön az ember szájából, kíván hozzá diszpozíciót.“

írásainak ez a fűtő és izzító diszpozíciója a maga egyénisége. Noha ő nem pennával, hanem szablyája élveivel kívánta örök hírénevet megírni, a nagy magyar mögött meg lehet keresnünk a nagy író is. Irodalmi felfogása szerint is az emberi nagyság szükségszerű ihletője az írásnak. „Ha azért most — mondja Mátyás királyról szóló elmélkedésében — ékesen író historicusink nincsenek, nem tulajdoníthatjuk nemzetünk íráshoz való restségének annyira, mint annak, hogy megholtak Mátyás királyok, s újak nincsenek, kik indítanának új elméket és nevezetes okokat adnának az ékesen való írásra.“ Az ő írásainak egyetlen nevezetes oka van: saját nagy személyisége. És ez a személyiség volt olyan stílt eresztő erő, — noha semmi professziója a „mesterséges“ szólásra — mint a ciceróniánus műgond.

A valóságérzék és a tetteire indítás akarata határozza meg prózájának minőségét. Kézzelfogható képekkel („megocsúdik az érdem... kormosén nyúlunk a dologhoz... markunkba szakadott volna szándékunk ... mennykönek szelleti... a jó nem rúdja a vitézség szerkerének“) váltja át írássá a valóságot, proverbiumokkal, akciót sugalló hasonlatokkal („az arany a tűzben, kormányos szélvészben, vitéz veszedelemben ismerszik meg... adj munkát a vasnak, ha nem adsz,

maga magát elvesztegeti... be kell mázolni a horgot, hogy a hal ne lássa...“), nyugtalanító kérdésekkel és felkiáltásokkal kényszeríti olvasóját figyelemre és befogadásra. Mondatai csak látszólag hordják a bő és ünnepélyes barokk ruhát: lelkesedés és gúny, hevülés és indulat szaggatja őket rövid darabokra. De minden percben tudja, hogy a meggyőzéshez világosság is kell. Rendez, beoszt, visszapillant, megokol és következtet. A belső izgalom és lángolás bámulatos önfegyelmeléssel törekszik a kifejezés logicitására.

Mátyás királyról ezt írta: „Saskeselyüket kergetett, és azoknál magasabban járt vitézséggel, serénységgel, úntalan szorgalmatos fáradtsággal, ötét senki meg nem győzte, az ő udvara Mars oskolája volt, az ő tekintete oroszlánt hasonlított, az ő állandósága és hadi tudománya mindent meghaladott, az ő jóságáért a föld jól termett, az Isten reánk kegyelmesen nézett, és az egész ország-világ előtt tündöklő volt.“ Az arckép modellje nem lehetett más, mint aki rajzolta.

KERECSENYI DEZSŐ